

ЮЗІКОВА Н. С.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
і кримінального права*(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)*

УДК 343.9:343.77

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.35>**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

У статті розглядаються деякі аспекти звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин. Автор зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності є важливим інститутом кримінального права, який дозволяє уникнути покарання осіб, які вчинили злочин, але не становлять небезпеки для суспільства. Автор аналізує підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері земельних відносин. Особливо важливим є звільнення від кримінальної відповідальності зі спеціальних підстав, оскільки умови цього звільнення прямо пов'язані із характером вчиненого порушення. Застосування такого звільнення корисне як для особи, так і для держави, оскільки спеціальні умови часто передбачають активні заходи, які або усувають шкоду, або спрощують роботу правоохоронних органів, або перешкоджають вчиненню інших кримінальних діянь тощо. Стаття аналізує питання звільнення від кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства, зокрема у сфері самовільного зайняття та будівництва на земельних ділянках. Автор розглядає нюанси, пов'язані з визначенням умов, що сприяють такому звільненню, а також процедури його застосування на практиці. Стаття розкриває аспекти, пов'язані з термінами давності, обставинами, що впливають на можливість звільнення від кримінальної відповідальності, і важливість участі обвинуваченого чи підсудного у цьому процесі. Додатково, автор звертає увагу на роль суду та правозастосовних органів у визначенні відповідальності та розкритті основних принципів звільнення від кримінальної відповідальності у контексті земельних відносин.

Ключові слова: земля, земельні відносини, кримінальна відповідальність, земельне право, кримінальний кодекс.

Yuzikova N. S. Some aspects of exemption from criminal liability in the field of land relations

The article examines some aspects of exemption from criminal liability for crimes in the field of land relations. The author notes that exemption from criminal liability is an important institution of criminal law which allows avoiding punishment of persons who have committed a crime but do not pose a danger to society. The author analyzes the grounds and conditions for exemption from criminal liability for crimes in the field of land relations. The exemption from criminal liability on special grounds is particularly important, since the conditions of this exemption are directly related to the nature of the violation committed. The application of such exemption is beneficial for both the individual and the State, since special conditions often provide for active measures which either eliminate the damage, or simplify the work of law enforcement agencies, or prevent the commission of other criminal

acts, etc. The article analyzes the issue of exemption from criminal liability for violation of land legislation, in particular in the area of unauthorized occupation and construction on land plots. The author examines the nuances associated with determining the conditions favorable to such exemption, as well as the procedure for its application in practice. The article covers aspects related to the statute of limitations, circumstances that affect the possibility of exemption from criminal liability, and the importance of the participation of the accused or defendant in this process. Additionally, the author draws attention to the role of the court and law enforcement agencies in determining liability and disclosing the basic principles of exemption from criminal liability in the context of land relations.

Key words: *land, land relations, criminal liability, land law, criminal code.*

Постановка проблеми. Українське кримінальне законодавство передбачає інститути, що дозволяють звільнити особу від кримінальної відповідальності за певними підставами. Однак в контексті порушень у сфері земельних відносин, існує необхідність дослідити та проаналізувати практичні аспекти та особливості застосування цих механізмів. Ця проблематика включає в себе ряд питань, таких як критерії звільнення від кримінальної відповідальності у земельних спорах, ефективність застосування відповідних правових норм та процедур, а також взаємозв'язок між звільненням від відповідальності та відшкодуванням завданих збитків. Таке дослідження стане актуальним з урахуванням недоліків чи неоднозначностей, які можуть виникати у практичному застосуванні цих законодавчих норм в сфері земельних правопорушень, та сприятиме формулюванню рекомендацій для вдосконалення відповідного законодавства або його інтерпретації з метою забезпечення ефективності та справедливості у вирішенні таких конфліктів. Актуальність дослідження полягає в аналізі процесу звільнення від кримінальної відповідальності в контексті порушень, пов'язаних із земельними відносинами. У сучасному правовому середовищі цей процес є складним та має ряд аспектів, які вимагають уваги та ретельного вивчення. Зокрема, важливо розглянути використання певних правових механізмів, таких як статті 45, 46, 47, 49 Кримінального кодексу України, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності у земельних спорах. Вивчення цих аспектів необхідне для уточнення процедур та умов, за яких може бути застосоване звільнення від кримінальної відповідальності у відношенні до осіб, які порушують законодавство у сфері земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських вчених досліджували питання кримінальної відповідальності за порушення земельних відносин. Роботи таких авторів, як О. Дрозд, Р. Мовчан, О. Літошенко, А. Ізовіт, В. Баранівський та інші, докладно аналізують цю проблематику. Проте питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності за порушення земельних прав залишаються невирішеними, вимагаючи подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета. Мета наукової статті полягає у дослідженні різних аспектів і можливих сценаріїв звільнення від кримінальної відповідальності в контексті порушень, пов'язаних із земельними відносинами. Стаття має на меті виявлення та аналіз законодавчих та правових аспектів, які можуть сприяти звільненню осіб від кримінальної відповідальності у зазначеній сфері, а також висвітлення їхнього впливу на розвиток правової системи та кримінального правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Звільнення від кримінальної відповідальності це відступ держави від накладення обмежень, осуду та покарання на особу, яка скоїла злочин, передбачений законом, при умові, що ця особа не представляє значної загрози для суспільства, відповідає певним нормам та має можливість виправитися без примусу держави через застосування покарань. Це означає, що навіть якщо особа скоїла дії, що мають ознаки злочину і не викликані обставинами, що знімають злочинність, вона може бути відсторонена від кримінальної відповідальності. Рішення про цю відстороненість приймається судом. Щоб відсторонити особу від кримінальної відповідальності, потрібно врахувати різні

вимоги, передбачені законом, що встановлюють умови для відсторонення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. Важливою умовою для відсторонення особи від кримінальної відповідальності є факт скоєння злочину, оскільки відповідальність може бути відсторонена лише у випадку, якщо існує підстава для такої відповідальності. Така відстороненість може відноситися не лише до завершених, а й до незавершених злочинів, які вчинені самостійно чи спільно з іншими особами. Рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності означає припинення кримінально-правового відношення між цією особою та державою. Відтепер вона не несе відповідальності перед державою за цей злочин і не може бути покарана. Це означає, що діяння, за якими вона була обвинувачена, стають юридично непередбачуваними і не враховуються при розгляді інших судових справ, таких як повторні порушення, рецидиви або призначення покарань за нові злочини. Однак це не означає, що особа визнана невинною, бо справа припиняється без відновлення її честі. Звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від відсторонення від відповідальності через відсутність складу злочину або наявності обставин, які виключають злочинність дій. Закон може передбачати або зобов'язувати звільнення від кримінальної відповідальності за дії, що містять ознаки злочину. Якщо дії не мають складу злочину, то особу не звільняють від відповідальності, оскільки неможливо звільнити від відповідальності за те, що не було злочином.

Земельне правопорушення націлене на порушення суспільних відносин, пов'язаних із використанням та охороною земель, що регулюються законом. Його об'єктами є суспільні відносини у сфері земель, а також права та інтереси власників і користувачів земель [6, с. 173]. Порушення може бути активним (наприклад, самовільне зайняття земельної ділянки, знищення меж) або пасивним (невиконання заходів щодо охорони земель, забруднення). Суб'єктами таких порушень можуть бути громадяни, органи влади чи самоврядування. Вину в таких випадках можна розглядати у формі умисного або необережного дії. Земельне законодавство передбачає цивільну, адміністративну чи кримінальну відповідальність за укладення угод із порушенням закону, самовільне зайняття земельних ділянок, забруднення та руйнування земельних угідь, розміщення об'єктів, що негативно впливають на стан земель тощо [7, с. 93].

Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства встановлена Кримінальним кодексом України. Цей закон передбачає ряд дій, які можуть призвести до кримінальної відповідальності в сфері земельних правопорушень. Серед таких дій – самовільне зайняття земельної ділянки та незаконне будівництво, забруднення або пошкодження земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, великий обсяг незаконного заволодіння землями водного фонду, умисне знищення чи пошкодження територій під охороною держави та інші [2, с. 110]. Кримінальна відповідальність за такі порушення поширюється і на посадових осіб. Наприклад, дії посадових осіб, що стосуються незаконного передавання прав власності на земельні ділянки, лісовий, водний фонд тощо, можуть бути кваліфіковані за статтями Кримінального кодексу: зловживання владою або службовим становищем, підроблення, службова недбалість, неправомірне одержання вигоди, зловживання впливом.

Стаття 197–1 частини 2 Кримінального кодексу України стосується самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Щодо відповідних показників застосування статті 45 КК України, вони можуть включати обставини, які впливають на визначення кваліфікації і кількості відповідальних осіб у кримінальному провадженні. Стаття 45 КК України надає перелік загальних підстав, які можуть впливати на застосування кримінального закону, включаючи обставини виникнення злочину, психічний стан винного, його поведінку після вчинення злочину, ступінь соціальної небезпеки діяння тощо [3]. Врахування цих показників дозволяє судам і правоохоронним органам встановлювати адекватність застосування відповідних статей КК України до конкретної ситуації злочину з самовільного зайняття земельної ділянки або будівництва.

Стаття 45 Кримінального кодексу України відіграє важливу роль у забезпеченні відшкодування збитків, завданих злочином. Ця норма сприяє вирішенню численних завдань

кримінальної політики держави, зокрема, забезпечує відновлення прав потерпілих, ліквідацію соціально негативних наслідків злочинів та взагалі підвищує ефективність відновлювальної функції кримінального права [1, с. 149]. Застосування цієї норми допомагає вирішити ці завдання без необхідності введення спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності для статті 197-1 КК України. Однією з обов'язкових умов такого виду звільнення могло б стати повне відшкодування завданих збитків або набуття прав на земельну ділянку. Судові представники зазвичай легко перевіряють факт відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, оскільки це підтверджується квитанцією про сплату відповідних сум, які вказані у матеріалах справи як наслідки самовільного зайняття земельної ділянки. Фактично, суди часто обмежуються оцінкою знесення будівель чи споруд, які були побудовані на самовільно зайнятих земельних ділянках, як доказу усунення заподіяної шкоди. Крім того, суди звертають увагу на вивільнення земельної ділянки від фундаменту.

У вирішальний момент застосування статті 45 Кримінального кодексу України, а саме щодо показника відшкодування збитків або усунення шкоди, судді в більшості випадків враховують лише формальний факт відшкодування. Щодо іншої умови, яка передбачена цією статтею – щира каяття особи, вона, як правило, розглядається з великою формальністю. Окрім того, що особа визнає факт вчинення злочинних дій, розкаяння також передбачає реальне, відверте (а не вигадане) визнання своєї провини у вчиненому злочині. Це означає справжній сором за свої дії, виявлення справжньої шкоди, завданої потерпілій стороні, намагання відшкодувати збитки та бажання виправити наслідки своїх дій. Документи кримінального провадження повинні свідчити про щире покаяння та каяття. Основним методом виявлення справжнього каяття є правдиве розповідання особи про всі деталі вчиненого злочину та повне визнання своєї провини. Щире покаяння не може вважатися, якщо людина приховує важливі обставини злочину, що значно ускладнює його розкриття, і визнає свою вину лише частково, щоб уникнути справедливого покарання.

Стаття 46 Кримінального кодексу України передбачає можливість примирення винного з потерпілим як одну з обов'язкових умов для застосування цієї статті. Однак в цьому контексті немає конкретного згадування «повного» відшкодування або усунення шкоди. Головною умовою тут є можливість врегулювання конфлікту між винним та потерпілим через процес примирення. Так, стаття 46 Кримінального кодексу України передбачає ряд умов для застосування винагороди від кримінальної відповідальності. Серед цих умов: особа вчинила злочин вперше; діяння належить до категорії злочинів невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості; злочин не є корупційним; особа, яка вчинила злочин, примирилася з потерпілим; вона відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду. Необхідною умовою для використання цієї статті є добровільне волевиявлення потерпілого щодо примирення з винним. Якщо заподіяна злочином шкода була відшкодована, але примирення між потерпілим і винним не відбулося, це може перешкоджати застосуванню статті 46 для звільнення винного від кримінальної відповідальності.

Необхідною умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності за передачу особи на поруки за статтею 47 Кримінального кодексу України не є необхідність відшкодування завданих збитків. Однак для оцінки ситуації та прийняття рішення щодо передачі особи на поруки може бути важливим відшкодування збитків або усунення шкоди. Це може вплинути на рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності, але само по собі це не обов'язково. Так, для застосування статті 47 Кримінального кодексу України і звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки потрібна сукупність умов. Серед них перше вчинення злочину, його тяжкість, кримінальний запис, щире каяття та пропозиція колективу щодо передачі особи на поруки є ключовими. Таке клопотання від колективу повинне бути належним чином оформлене та відображене у протоколі загальних зборів колективу, який приєднується до справи. У випадку, якщо таке клопотання подають не колектив, а керівні органи підприємства, установи або організації, це не вважатиметься належною матеріально-правовою або процесуальною умовою

для звільнення особи від кримінальної відповідальності за цією підставою. Виправданою є постановка Р. Мовчана щодо неприпустимості формального підходу під час розгляду клопотань за статтею 47 КК України [4, с. 850]. Ця стаття відіграє важливу роль у забезпеченні виховного характеру для осіб, які вчинили злочин, та покладає на колективи певну відповідальність за їхню реабілітацію та відновлення в суспільстві. Враховуючи це, передача особи на поруки не може бути виправданою, якщо виникають конфлікти інтересів чи особливі відносини між особою, яка вчинила злочин, та колективом, який подає клопотання. Наприклад, якщо ця особа є керівником підприємства, її передача на поруки може бути неефективною через відносини влади та залежності. З іншого боку, передача на поруки керівників, підприємців, які беруться на поруки колективами інших підприємств, може вважатись виправданою, оскільки у таких випадках може відсутні конфлікти інтересів та залежність, яка може позначитися на ефективності виховного впливу колективу. Основний принцип полягає у забезпеченні ефективності відновлювального впливу колективу на особу, яка вчинила злочин, та уникненні ситуацій, де цей вплив може бути обмежений чи неефективним через специфічні відносини між сторонами.

Стаття 285 КПК України вказує на обставину, що якщо підсудний або обвинувачений не погоджується зі звільненням від кримінальної відповідальності через закінчення строку давності, судові провадження повинно проводитися в повному обсязі у загальному порядку. Це означає, що, незважаючи на те, що строк давності може бути закінченим, судові провадження продовжиться, якщо обвинувачений чи підсудний висловлює незгоду зі звільненням від кримінальної відповідальності з цієї причини [5, с. 67]. У випадку, якщо суд визнає обвинуваченого винним, але звільняє його від покарання через закінчення строку давності, це впливає зі статті 49 і пункту 5 статті 74 КК України. Суд не просто має право, а зобов'язаний звільнити винного від покарання у зв'язку зі закінченням строку давності, якщо обставини цього наявні. Це підкреслює важливість розуміння не лише самого злочину та його покарання, але й законних обмежень і прав у процесі кримінального провадження, зокрема, коли виникають питання про строк давності та відповідальність за злочин.

Висновки. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності є процедурою, коли держава відмовляється від накладення обмежень, осуду та покарання на особу, що скоїла злочин, за умови, що ця особа не є значною загрозою для суспільства, відповідає певним нормам і має можливість виправитися без примусу держави через застосування покарань. Суд приймає рішення про це. Враховуючи різні вимоги закону, відсторонення від кримінальної відповідальності враховує скоєний злочин, що є важливою умовою. Суд визначає припинення кримінально-правового відношення між особою і державою, що означає припинення її відповідальності за цей злочин. Однак це не означає, що особа визнана невинною, оскільки справа припиняється без відновлення її честі. Звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від відсторонення через відсутність складу злочину або наявності обставин, які виключають злочинність дій. Стаття 45 є важливим елементом забезпечення відшкодування завданих збитків та вирішення завдань кримінальної політики, у тому числі відновлення прав потерпілих та ліквідації негативних наслідків злочинів. Стаття 46 КК України передбачає можливість примирення винного з потерпілим як умову для звільнення від кримінальної відповідальності. Враховуючи умови цієї статті, ключовими є можливість вирішення конфлікту через процес примирення та відшкодування завданих збитків або усунення шкоди. Стаття 47 Кримінального кодексу України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності через передачу її на поруки. При цьому, відшкодування завданих збитків не є обов'язковою умовою для такого звільнення. Стаття 285 КПК України вказує на те, що якщо підсудний або обвинувачений не погоджується зі звільненням від кримінальної відповідальності через закінчення строку давності, судові провадження продовжиться. Це підкреслює важливість розуміння законних обмежень та прав у процесі кримінального провадження, особливо, коли розглядаються питання про строк давності та відповідальність за злочин.

Список використаних джерел:

1. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. С. 149–150.
2. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. С. 110–115.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
5. Літошенко О.С. Спеціальний вид юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 5 (233). С. 67–70.
6. Погрібний О.О. Земельне право України : підручник / за ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2009. 600 с.
7. Шульга М.В. Земельне право України : підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.

